

Я.А. Федоренко

РОЗВИТОК І ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ В ПЕРІОД ХРУЩОВСЬКОЇ "ВІДЛИГИ"

На сучасному етапі історії велика увага приділяється розвитку освіти, як одному із головних елементів інтелектуального потенціалу держави. Особливо актуальною дана тема виглядає сьогодні, коли Міністерство освіти міцно взялося за реформування останньої. Хоча у цій галузі все ще продовжує існувати цілий комплекс болочих питань, які потребують невідкладного розгляду. Тому особливого значення набуває осмислення набутого досвіду України у реформуванні освітнього простору попередніх віх історії нашої держави.

Особливий інтерес з цього погляду викликає період "відлиги", час, коли відбулися значні позитивні зрушення у галузі освіти, час, коли пройшла кардинальна перебудова середньої школи. У зв'язку з вищезазначеним, дана стаття набуває наукового, суспільно-політичного значення, що і обумовлює її актуальність.

Мета статті – на основі всебічного аналізу джерел та здобутків історіографії дослідити розвиток освіти у сільській місцевості в період "відлиги".

Існує багато наукової літератури, за допомогою якої можна вивчити дану тему. Ґрунтовні дані про реформування середньої школи у період хрущовської відлиги містяться у праці Е.С. Березняка "Пути развития всеобщего образования на Украине" [1]. Цікавий матеріал, який характеризує нововведення у сфері освіти, репрезентований у дослідженні А.Д.Бондара "Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР 1917-1967 рр." [5]. Інформація про труднощі і недоліки у розвитку сільської освіти у період 1953-1964 рр. вміщені у статті І.М. Романюка [9].

Доповнюють картину реформування освіти і впровадження нововведень у сільській місцевості нормативно-правові акти, які вміщені у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та Центрального державного архіву громадських об'єднань України, зокрема, "Закон про зміцнення школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР" [4], "Докладная записка об исполнении приказа Совета Министров от 26 октября 1956 года "Об укреплении связи школы с жизнью" [6], "Звіт Голові президії Верховної Ради УРСР Коротченку Д.С. "Про здійснення зв'язку шкіл із життям і про дальший розвиток системи народної освіти в УРСР" [10].

Матеріали про введення однозмінного навчання та створення шкіл із продовженим днем, які суттєво вплинули на розвиток сільської освіти у період хрущовської "відлиги", містяться у таких архівних документах як "Інформація про виконання постанови ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР від 5.05.1958 "Про хід виконання рішень XIX з'їзду КП України про ліквідацію двозмінного навчання в загальноосвітніх школах УРСР" [11] та Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 15 лютого 1960р. №182 "Про організацію шкіл з продовженим днем" [13]. Використовуючи велику кількість різнопланових джерел, можна скласти цілісну картину змін, які

відбулись в освітньому просторі у селах УРСР в період "відлиги".

Культурно-просвітницькі процеси періоду "відлиги" безумовно знайшли своє відображення у сфері освіти. Саме в той час пройшов складний і багатосторонній процес перебудови середньої школи, коли було вироблено нові принципи реорганізації системи освіти, що вимагали від держави збільшення матеріальних витрат на будівництво нових шкіл, забезпечення їх необхідним новим обладнанням, а також кваліфікованими педагогічними кадрами.

Основною ланкою освітніх процесів в селах УРСР на початку періоду "відлиги" виступала середня школа, котра протягом наступних років пережила низку реформ. До 1958 р. всі загальноосвітні школи за своєю структурою розподілялися наступним чином. Діти молодшого шкільного віку (7-10 років) відвідували початкову школу, в якій вони навчалися чотири роки. Наступна ланка – загальна обов'язкова семирічна школа для дітей віком від 7 до 13-14 років, а потім йшла середня (десятирічна) школа для дітей молодшого віку від 7 до 17-18 років [1, 19]. За 1953-1957 рр. найбільш істотною зміною в навчальному плані середньої школи стало запровадження ручної праці в початкових класах, а також практичних занять учнів V – VII класів у майстернях і на шкільних навчально-дослідних ділянках [2, 2].

В кінці 1950-х М.С. Хрущов провів нові перетворення і в галузі системи освіти. 24 грудня 1958 року сесія Верховної Ради СРСР прийняла "Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР", який визначав основні завдання, що поставили на новому етапі перед радянською школою [3, 153].

Найважливішим завданням за даним документом була "підготовка учнів до життя, суспільно корисної праці, подальше підвищення рівня загальної і політехнічної освіти, підготовка освічених людей, які б добре знали основи наук, виховання молоді у дусі глибокої поваги до принципів соціалістичного суспільства, в дусі ідей комунізму" [4, 8-9]. Іншими словами – Закон був призначений зробити молодих людей слухняними творцями радянської системи.

З того часу замість обов'язкової семирічної середньої освіти вводилось загальне восьмирічне навчання. Вже в 1960-му р. 95,5% учнів, які закінчили сьомі класи, навчались у восьмих.

Відповідно, у квітні 1959 р. сесія Верховної Ради Української РСР прийняла "Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР" [3, 154], аналогічну копію закону, прийнятого Верховною Радою 24 грудня 1958 р.

У 1959 р. Рада Міністрів УРСР затвердила інструкції про облік дітей шкільного віку (від 7 до 15-16 років), поклавши відповідальність за охоплення їх навчальним процесом на виконкомі місцевих Рад, що дало змогу проводити його більш організовано [5, 116].

Таким чином, з кінця 1950-х років освіту в УРСР здобували у два етапи. Перший етап полягав у отриманні обов'язкової середньої освіти, а другий розділявся на три види здобуття повної середньої освіти: а) навчання в середній школі робітничої і сільської молоді; б) навчання в середній загальноосвітній трудовій політехнічній школі з

виробничим навчанням; в) навчання частини молоді в середніх спеціальних навчальних закладах.

Перехід до нової системи навчання здійснювався поступово, спочатку в молодшій школі, а потім у старших класах. Змін також зазнали навчальні плани (у I–IV класах було введено елементи вивчення історії та природознавства, а у V–VIII збільшилась кількість годин на предмети математично-природничі за рахунок зменшення гуманітарних), предмети та підручники, які були пристосовані до нових навчальних програм.

Поступово зміни торкнулись і сільської освіти. У 1960 році багато областей України перейшли на однозмінну форму навчання у сільських школах, хоча постанова ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР "Про хід виконання рішень XIX з'їзду КП України про ліквідацію двозмінного навчання в загальноосвітніх школах УРСР" була видана ще 5.05.1958 р. Перший крок зробила Тернопільська область, котра у 1959 р. перевела всі сільські школи на навчання в одну зміну [6,181].

Проте, незважаючи на проведення реформування середньої школи, важливою проблемою у період "відлиги" продовжував залишатися стан сільських шкіл. Керівництво СРСР постійно економило на фінансуванні сільських закладів освіти, що зрештою деструктивно впливало на її загальний рівень. Внаслідок незначних капіталовкладень відбулося зниження темпів шкільного будівництва.

Впродовж 1950-х – першої половини 1960-х рр. все ще залишалось багато аварійних і непристосованих до занять приміщень. Наприклад, у селі Золотий Потік Тернопільської області середня школа складалася із двох приміщень, жодне із яких не відповідало санітарно-гігієнічним нормам. Одне із приміщень було створено на базі колишнього панського будинку. Електричним світлом удень школа не постачалась, жодна з 11 класних кімнат не мала стандартної форми. Кімнати великого розміру були переділені перегородками, через що до них потрапляло дуже мало природного світла. В окремих класах не можна було розташувати два ряди стандартних парт, тому учні користувались вузькими партами австрійського зразка, які не були пристосованими для письма. Друга частина школи розміщувалась у будівлі старого млина. Стеля тут була надзвичайно низькою, а вікна розташовувались на рівні із підлогою [7, 19]. Навчання в таких класних кімнатах негативно впливало на здоров'я дітей. Схожий вигляд мало багато сільських шкільних закладів освіти майже у всіх областях України.

Повноцінному навчанню дуже заважала катастрофічна нестача приміщень для навчальних кабінетів і майстерень. На початку періоду "відлиги" у сільських школах їх майже не було. У подібному стані залишалась навчально-матеріальна база сільських шкіл. Останні не мали в своєму розпорядженні потрібного їм обладнання для ефектної роботи.

Тільки із середини 1950-х років, в основному за допомогою спонсорування колгоспів, шкільні майстерні почали набувати належного їм вигляду. Зокрема, колгосп "Перемога" Бурштинського району Станіславської області виділив 42 тис. крб., на які було придбано необхідний інвентар для сільських шкільних майстерень, а 9 із 18 колгоспів Войнилівського району

для обладнання майстерень виділили 45350 крб., колгоспи Галицького району для зміцнення навчально-матеріальної бази надали допомогу на суму 32 тис. крб. [8,168].

Влада продовжувала економити і на будівництві сільських закладів освіти. Лише в першій половині 50-х років бюджет держави не додав на розвиток даного сектору близько 80 млн. крб. а це близько 200 незбудованих шкіл у сільській місцевості, на більше ніж 65 тис. учнівських місць [9, 113].

У такій ситуації основним джерелом поліпшення матеріальної бази шкіл, дошкільних закладів залишалось будівництво шкіл на кошти колгоспів, оскільки за рахунок державних асигнувань щорічно в першій половині 60-х рр. в українських селах будувалось лише близько 25–35 навчальних закладів. В кінці квітня 1958 року Радою Міністрів УРСР була прийнята постанова "Про будівництво шкіл в Українській РСР за рахунок коштів колгоспників і надання колгоспам допомоги в шкільному будівництві". У відповідності до неї колгоспам на спорудження шкіл надавались цільові кредити, а також створювались спеціальні фонди для придбання будівельних матеріалів і шкільного обладнання [10, 114].

Вже на початок 1958/59 навчального року колгоспи і місцеві організації самостійно будували близько 1500 шкіл на 328 тис. учнівських місць, добудовували 5,5 тис. класних кімнат. Найбільш інтенсивно спорудження шкіл за рахунок коштів колгоспів проходило у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Запорізькій, Кіровоградській, Рівненській та Хмельницькій областях. За два роки у Черкаській області колгоспи збудували 46 шкіл і 725 окремих класних кімнат. Активну участь в цій роботі взяли колгоспи ім. Котовського у селі Веселий Кут, ім. Ілліча у селі Зеленьків, Білшовик у селі Романівка [11, 23,25].

Однак в цілому, незважаючи на постанову Ради Міністрів УРСР, колгоспи республіки повністю не могли забезпечити ці будови матеріалами, обладнанням, і тому спорудження шкіл у більшості випадків тривало більше 3–5 років.

Серйозним недоліком будівництва шкіл за кошти колгоспів був такий чинник, як спорудження закладів освіти за типовими, а не за індивідуальними проектами, що негативно позначалось на якості новобудов. Основний зразок типового проекту для сільської школи на 400 учнів із цегляними стінами мав такі параметри: загальна кубатура будівлі – 7507,77 кубічних метрів, учбова площа – 826 квадратних метрів [12, 141]. Його потрібно було неухильно дотримуватись. Щоправда Держбуд СРСР рекомендував декілька типових проектів, розроблених в Російській РСР, але в більшості випадків вони не відповідали вимогам будівництва в УРСР. В українських селах було доцільно будувати школи за проектами на 130–160 учнівських місць. Проте замість них Головсільбуд рекомендував проекти на 92, 80, 40 місць, розроблені для маленьких північних районів СРСР. Крім того, у переліку типових проектів не існувало проектів будівництва в сільській місцевості початкових шкіл та одноповерхових будівель 8-річних шкіл.

Створення в кожному великому колгоспі чи радгоспі середньої загальноосвітньої школи

розглядалось однією з передумов введення загального всеобучу. Проте плани використання капіталовкладень і введення в дію шкільних об'єктів систематично не виконувались. Виділені державою 1964 р. кошти у розмірі 78,1 млн. крб. для будівництва 150 шкіл і 308 дошкільних установ так і не були використані за призначенням [9, 115]. У той же час навчальні приміщення сільських закладів освіти, як правило, не відповідали встановленим санітарним нормам. У невеликих класах навчалось зазвичай 35-42 учні.

В період "відлиги" було також поставлене питання про створення гуртожитків для учнів з віддалених малонаселених пунктів. Вони були дуже важливою ланкою середніх навчальних закладів в сільській місцевості. Адже у невеликих селах зазвичай працювали тільки початкові школи.

В середині лютого 1960 року ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР видали спільну постанову "Про організацію шкіл з продовженим днем" [13, 1]. В ній висувалась вимога розвитку мережі шкіл-інтернатів у сільській місцевості, а також залучення колгоспів до активної допомоги в їх організації та утримання за рахунок власних коштів додаткового обслуговуючого персоналу.

В УРСР за ініціативою колгоспів Іваничівського району Волинської області почалося будівництво шкіл-інтернатів. Найперші заклади такого типу були побудовані колгоспами в селах Голубінка Луганської області і Трактове Кримської області. У середині 60-х років кількість шкіл-інтернатів збільшилась у 10 разів, навчалось в них 212 тис. учнів [14,95]. Особливо активно вони почали будуватись в Західній Україні. Щоправда серйозним недоліком в роботі шкіл-інтернатів був значний відсів учнів. Більшість дітей вибувала із таких закладів у зв'язку з високою платною за навчання, яку переважна частина селян була не в змозі заплатити [15,115].

Загалом, у період "відлиги" пройшов складний процес перебудови середньої школи. Із 1958 року замість семирічного навчання вводилось обов'язкове восьмирічне, а середню освіту можна було здобути у три етапи: отримавши повну середню освіту, продовжуючи навчання у школі сільської чи робітничої молоді або у трудовій політехнічній школі із виробничим навчанням. Реформа освіти внесла помітні зміни у розвиток сільської середньої школи. Було хоча і частково вирішено такі важливі проблеми як перехід на однозмінне навчання, організація шкіл-інтернатів,

Болючими проблемами сільської школи продовжувала залишатись мала кількість учбових приміщень, слабка матеріальна база, відсутність навчальних кабінетів, майстерень та учбового обладнання.

1. Березняк Е.С. Пути развития всеобщего образования на Украине. - К.: Радянська школа, 1964.
2. Довідна записка секретареві ЦК КП України тов. Біриченку О.І. "Про підготовку учнів шкіл УРСР до практичної діяльності в процесі політехнічного навчання". - ЦДАГО. - Ф.1. - Оп.31. - Спр.369 (5.01.1956-30.07.1956).
3. Бондар А.Д. Развитие суспільного виховання в Українській РСР 1917-1967рр. - К.: Видавництво Київського університету, 1968.
4. Закон про зміцнення школи з життям і про дальший

розвиток системи народної освіти в СРСР. - К.: Держполітвидав УРСР, 1959.

5. Бондар А.Д. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР 1917-1967рр. - К.: Радянська школа, 1967.
6. Докладная записка об исполнении приказа Совета Министров от 26 октября 1956 года "Об укреплении связи школы с жизнью". ЦДАГО. - Ф.2. - Оп.9. - Спр. 6442 (23.01.1959 - 8.12.1959).
7. Інформація про навчально-матеріальну базу Золото-Потіцької середньої школи Тернопільської області. - ЦДАГО. - Ф.1. - Оп.31. - Спр.1666(9.01.1961 - 29.05.1961).
8. Інформація про допомогу колгоспів школам Станіславської області. - ЦДАГО. - Ф.1. - Оп.31. - Спр. 695 (10.02.1957 - 3.12.1957).
9. Романок І.М. Шкільне будівництво на селі в 1950-х - першій половині 60-х років //Український селянин. - №5.
10. Звіт Голові президії Верховної Ради УРСР Коротченку Д.С. "Про здійснення зв'язку шкіл із життям і про дальший розвиток системи народної освіти в УРСР". - ЦДАГО. - Ф.2. - Оп.9. - Спр. 3717(5.11.1956 - 27.12.1957).
11. Інформація про виконання постанови ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР від 5.05.1958 "Про хід виконання рішень XIX з'їзду КП України про ліквідацію двозмінного навчання в загальноосвітніх школах УРСР". - ЦДАГО. - Ф.1. - Оп.31. - Спр.989 (11.11.1957 - 22.12.1958).
12. Наказ № 181 від 9 травня 1956 року Ради Міністрів УРСР Про затвердження типового проекту школи на 400 учнів для будівництва в сільській місцевості. - ЦДАГО. - Ф. 4906. - Оп.1. - Спр. 281 (2.04.1956 - 22.07.1956).
13. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 15 лютого 1960 року №182 "Про організацію шкіл з продовженим днем". - ЦДАГО. - Ф.166. - Оп.15. - Спр. 2671 (11.01.1960 - 22.12.1960).
14. Кувальницький С. Спроби реформ //Український історичний журнал - 1998. - №4.
15. Довідна записка про стан і заходи дальшого поліпшення навчально-виховної роботи в школах-інтернатах Української РСР. - ЦДАГО. - Ф.1. - Оп.31. - Спр. 1666 (9.01.1961 - 29.05.1961).

С.О. Шамара

СІЛЬСЬКЕ ДУХОВЕНСТВО НАДДНІПРЯНЩИНИ: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ІНТЕЛІГЕНТНОЇ РОЛІ

Серед дослідників немає єдиної думки щодо того, чи вважати духовенство інтелігенцією. Частина із них у своєму аналізі інтелігенції оминають духовних осіб [1, 35], мотивуючи це тим, що діяльність останніх, навпаки, суперечила суспільно-політичній та соціокультурній ролі інтелігенції. Інша група дослідників – послідовників соціологічної теорії В. Липинського – апіорі виділяє духовенство, як таке що становить собою окрему соціальну верству, яка не належить до інтелігенції, а є самостійною групою елітної частини суспільства (тобто духовною владою). Втім, навіть вони визнавали, що священницький стан може бути зарахований до інтелігенції. Зокрема І. Лисяк-Рудницький у праці "Виродження та відродження інтелігенції" у свій час зазначив: "Не забуваймо ще про одне інтелігентське звання: духовенство" [2, 361]. Третя і, мабуть, найменш чисельна частина дослідників притримується поглядів, згідно з якими духовенство цілком справедливо можна розглядати як одну із груп інтелігенції [3]. Основним